

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

1

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifšvaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

Дневник переводчика Посольского приказа Кристофа Боуша (1654–1664), перевод, комментарии, немецкий оригинал [Электронный ресурс]. Сост., вступ. ст., пер. с нем., науч. ред. и коммент. О. В. Русаковского (*Новые источники по истории России = Rossica Inedita*). Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2024. 427 с. ISBN 978-5-7598-4018-3

Rusijoje šiais metais netikėtai pasirodė Lietuvos istorikams įdomaus XVII a. vidurio istorinio šaltinio mokslinė publikacija. Tai tikriausiai dar prieš 2022 m. Rusijos pradėtą tiesioginį karą prieš Ukrainą pradėtas rengti darbas, kuris kiek atskleidžia ir dabartinės agresijos prieš Ukrainą, ir prieš mus priešistorę bei panašumus. Skaitydami tekstą galime aptikti nemažai siužetų, kuriuos šiandieniniai rusų politikai tarsi perėmė savo agresijos prieš kaimynus pateisinimui.

Nuo 2018 m. leidžiamoje kolekcijoje „Nauji Rusijos istorijos šaltiniai. *Rossica inedita*“ publikuota knyga (dienoraščio originalas vokiečių kalba ir vertimas į rusų kalbą) pasirodė elektroniniu variantu. Kaip rašoma įvade, atspausdintas bus tik dienoraščio vertimas.

Leidiny pasideda mokslinio redaktoriaus pratarne (p. 6–8). Joje nurodyta, kad dienoraštis anksčiau neskelbtas, o jo originalas saugomas Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge¹. Toliau aptarti šaltinio skelbimo principai, atitinkantys rusų historiografinę tradiciją. Nurodyta, kad tekstas komentuojamas tada, kai jame skiriasi historiografijoje ar kituose šaltiniuose įprastos datos, vardai ar įvykių interpretacijos. Originalo vokiškas tekstas skelbiamas laikantis dabar priimtų panašaus pobūdžio tekstų skelbimo principų.

Leidinio sudarytojas ir vertėjas O. Rusakovskis (Nacionalinio tyrimų universiteto Aukštosios ekonomikos mokyklos darbuotojas, disertaciją apsigynęs Tiubingene) parengė platų knygos įvadą (p. 11–51). Jis pažymi, kad publikuojamas šaltinis – ne asmeninis

¹ Научно-исследовательский отдел рукописей Библиотеки Академии наук (Санкт-Петербург). Собрание иностранных рукописей, ф. 15.

dienoraštis, o veikiau to meto Rusijos užsienio politikos istorija, pirmiausia – karo su Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR; reikia pažymėti, kad sudarytojas įvade dažnai vartoja Žečpospolitos, kai kada – Respublikos arba Lenkijos-Lietuvos valstybės terminus, kitaip nei daugelis ankstesnių bei dabartinių rusų istorikų, paprastai vartodavusių terminą „Lenkija“, taip viską supaprastinant ir tarsi eliminuojant Lietuvą) kronika nuo 1654 m. rugpjūčio iki 1664 m. pabaigos.

Sudarytojas rašo, kad 1656 m. Vilniaus paliaubos buvo naudingos Rusijai. Šioje vietoje reiktų pažymėti, kad nemažai tyrėjų mano, kad jos buvo naudingesnės ATR, nes leido atsikvėpti, kai Maskva įsivėlė į karą su Švedija. Įvade trumpai, bet visiškai objektyviai, be jokių dabartinėje situacijoje tikėtinų ideologinių nukrypimų, aprašytas 1654–1667 m. Maskvos ir ATR karas. Tik tarp istoriografijos nepaminėtas puikus ukrainiečio Jaroslavo Fedoruko darbas apie 1656 m. Nemėžio derybas². Akcentuota, kad dienoraščio autorius neslepia nemėgstas maskvėnų (nors jiems tarnauja) ir užjaučia tuos, kuriuos vadina „lenkais“. Pažymėtina, kad jis visą ATR vadino Lenkija, o jos gyventojus – lenkais ir reiškė jiems simpatijas, o terminus „Lietuva“ ir „lietuviai“ vartojo retai, tik siaura administracine prasme, pažymėdamas LDK valstybines struktūras ir visų pirma jos armiją.

Dienoraštyje autorius savęs neįvardija, nerašo, kur dirba. Tačiau kelių kalbų (vokiečių, rusų, lotynų ir lenkų) mokėjimas, puikus Pasiuntinių *prikazo* veiklos bei to meto įvykių išmanymas neabejotinai leido nustatyti, kad šaltinio autorius – Kristupas (Rusijoje – Vasilijus) Boušas. Neaiški jo kilmė (galbūt Kuršas, o gal ATR), išpažįstama religija (jei ir buvo priėmęs stačiatikybę, tai tik formaliai, nes rusų vienuolius aprašo kaip ištvirkaujančius visais būdais – nuo prievartos prieš berniukus iki zoofilijos). Išlikęs dienoraščio rankraštis nėra originalas, bet maždaug XVIII a. pirmąją pusę datuojamas profesionalo atliktas 189 lapų perrašas be pabaigos. Aptaręs dienoraščio rašybos ir perrašo ypatybes, parengėjas pabrėžė, kad tekste ne kartą smerkiami maskvėnų veiksmai okupuotose (taip įvardijama tekste) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse (šaltinyje nemeilė maskvėnams ne kartą pažymima) – tai rodo, kad perrašant tekstą jis veikiausiai necenzūruotas.

Remiantis dienoraščiu ir kitais šaltiniais, įvade aptarta K. Boušo karjera Maskvos diplomatinėje tarnyboje, darant įtikinamą prielaidą, kad jis nelaisvėje atsidūrė maždaug 1654 m. pirmoje pusėje. Remiantis jau kitais šaltiniais, aprašytas K. Boušo asmeninis gyvenimas (nes dienoraštyje ši tema nepaliesta), mirties Mintaujoje aplinkybės 1668 m. gruodžio 30 d. bei šeimos likimas. Įvade pabrėžta:

² Я. Федорук, *Віленський договір 1656 року. Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття*, Київ, 2011. Taip pat žr. E. Meilus, *Panoraminiis dvejų XVII a. vidurio metų Vidurio ir Rytų Europos politinės istorijos paveikslas, Lietuvos istorijos metraštis, 2014/1, 2015, p. 153–163.*

Savas tarp svetimų, svetimas tarp savų. ...Mes matome autorių kaip žmogų, priverstą tarnauti rusų valstybei, bet – bent jau pradžioje – nekenčiantį ir niekinantį savo šeiminius ir neslepiančią savo simpatijos buvusiems tėvynainiams. (p. 42)

Pažymėta, kad dienoraštyje, bent pirmų trejų metų aprašymuose, rusai smerkiami dėl žiaurumo, klastingumo ir išdidumo, seksualinio palaidumo, paniekos krikščioniškai santuokai, prievartavimų, vergiškos ištikimybės carui. Tiesa, vėliau tokių aprašymų ir samprotavimų sumažėja (greičiausiai dėl daromos karjeros), bet jų pasitaiko iki pat 1664 m. Apie carą autorius rašo pabrėžtinai neutraliai, bet akcentuoja maskvėnų valdininkų ir karo vadų žiaurumą ir godumą, nors pastebi ir jų karinius sugebėjimus. Sudarytojas mano, kad plačiai aprašydamas Vilniaus atsiėmimą 1660–1661 m., autorius greičiausiai rėmėsi lenkų šaltiniais, nes pabrėžė tiek Danilos Myšeckio žiaurumą, tiek narsą.

K. Boušas tapatinosi su ATR bei priėmė jos politinę kultūrą. Dienoraštyje neslepia palankumas ATR gyventojams, tačiau niekinami patikėję rusų pažadais ir perėję jiems tarnauti (nors panašiai pasielgė ir pats autorius). Pirmiausia už maištą prieš savo valdovą jis niekino Zaporizės kazokus. Už tai smerkiami ir Jonušas Radvila, Jurgis Liubomirskis bei jų sąjungininkai. K. Boušo nuomone, nors priešasčių tokiam sprendimui buvo, bet tai labai silpnino valstybę. Rašydamas apie ATR, autorius nuolat pasisako už karaliaus valdžią ir Jonas Kazimieras yra vos ne vienintelis dienoraštyje minimas asmuo, kuriam neskirtas joks priekaištas. Labai teigiamai autorius žiūri į lauko etmoną Vincentą Gosievskį, o jo patekimas į maskvėnų nelaisvę aiškinamas tik šių klastingumu. Autorius griežtai atmetė gandus, kad nelaisvėje etmonas tapo maskvėnų šalininku, vaizdžiai aprašė jo žūtį. Atsižvelgdamas į tai šaltinio parengėjas išskėlė spekuliatyvią versiją, kad K. Boušas galbūt iki 1654 m. tarnavo V. Gosievskio vadovaujamas ar buvo jo klientas.

Autorius savo dienoraštį rašė neretai vėluodamas, dažnai vėliau papildydavo, todėl pasitaiko, kad datos neatitinka realių įvykių datų. Kiekvienų metų pabaigoje jis įrašus papildydavo. Nepaisant to, akivaizdu, kad K. Boušas buvo gerai informuotas, kas vyko LDK etmonų štabuose bei „lenkų-lietuvė“ ir maskvėnų kariuomenių susidūrimo linijose. Manoma, kad autorius daugiausia aprašė, ką pats matė ir girdėjo, gاندais rėmėsi retai ir atsargiai, jo pateikti kariuomenių dydžių, atstumų, kainų skaičiai gana tikslūs. Taip pat K. Boušas naudojami jam prieinama Pasiuntinių *prikazo* korespondencija ir dokumentais, knygomis. Dienoraščio pradžioje įvykiai dažniau aprašomi, tačiau pabaigoje į juos labiau įsigilinama.

Įvado pabaigoje svarstoma, kas paskatino autorių 10 metų, o gal ir daugiau slapta rašyti dienoraštį ir kam jis buvo skirtas? Keliama prielaida, kad rašyti privertė vidinis poreikis patekus į nelaisvę ir pradėjus tarnauti priešui. O skirtas jis galėjo būti užsieniečiui, gerai žinojusiam XVII a. Rusiją. Parengėjo nuomone, kai kada, ypač „Papildymuose“, dienoraštis primena kompiliatyvinį istorinį darbą, būdingą rašytiems XVII a. Vakarų Europoje. Pagrindiniai šios istorijos subjektai – „lenkų tauta“, kurią jis mėgo, bet buvo nuo

jos atskirtas, ir Maskovija, kurios nemėgo, bet jai tarnavo. Tokia vidinė įtampa ir priešprieša jaučiama visame dienoraščio tekste.

Dabar kiek įmanoma glausčiau pamečiui apžvelgsime dienoraščio tekstą, daugiausia dėmesio skirdami su Lietuvos istorija susijusiems epizodams bei įvairioms įdomybėms.

1654 m. skirtas nepilnas puslapis aprašyti rugpjūčio mėn. kariniams veiksams. Paminėta, kad Oršoje maskvėnai vienuolyne iš karstų išmėtė palaikus, į juos suguldė savo žuvusiuosius ir išsiuntė į Maskvą palaidoti. O iš maskvėnų vienuolyno išvijoj vienuolį, kuris naktimis santykiavo su kumelėmis. Tiesa, prie šių metų vėliau prirašyti keturi puslapiai „Papildymų“, kuriuose aprašytas Smolensko paėmimas ir pasidavusiųjų bei sutikusių likti caro valdžioje likimas: iš pradžių, kaip ir buvo žadėta, jie tarsi gavo laivę, bet paskui pateko į rusų vergiją – tiek eiliniai, tiek kilmingieji. O nenorėję likti laimingai sugrįžo į Lietuvą. Taip pat aprašyta, kaip buvo paimti ar pasidavė kai kurie kiti LDK miestai. Pasidavusiųjų be kovos laukė vergija, o pasipriešinusiųjų – žudynės ir vergija. Ypač sunki buvo kilmingų moterų ir merginų padėtis, kurias karininkai ir kareiviai pardavinėjo vieni kitiems, o galiausiai ištekindavo už baudžiauninkų ar valkatų. Neretai davę garbės žodį, kad pasidavusius paleis į Lietuvą, maskvėnai juos nužudydavo ar vesdavo į vergiją. Taip atsitiko Vitebsko, Dubrovnos ir Mstislavlio gyventojams.

1655 m. aprašymas prasideda epizodu apie vienuolyno prie Volokolamsko vienuolio sangulivimą su malūnininko žmona ir kito vienuolio sadistišką berniuko nukankinimą. Smulkiai aprašomas Šv. Romos imperatoriaus pasiuntinybės, o vėliau švedų pasiuntinių atvykimas į Maskvą spalio mėn. Trumpai paminėta, kad gruodžio mėn., paėmęs Vilnių ir didžiąją dalį LDK, į Maskvą grįžo caras, kur buvo sutiktas labai iškilmingai. Paminėta, kad gruodžio pabaigoje pareikšti ištikimybės carui, atsiųstas lietuvių luomų, atvyko Povilas Rolia. Tai buvo priimta su dideliu pasitenkinimu ir duotas garantinis raštas, kad už ištikimybę carui jam žadėta visokeriopa globa. „Papildymuose“ trumpai paminėtas nesėkmingas J. Radvilos žygis prie Mogiliavo, trumpai aprašytas caro žygis Vilniaus link. Rašoma, kad J. Radvila ir V. Gosievskis atsitraukę iš stovyklos prie Nemėžio į Vilnių, bet galiausiai dėl „drąsos trūkumo“ paliko miestą prieš plėšimams. Į miestą pirmiausia įsiveržė Ivano Zolotorenkos kazokai, o vėliau maskvėnai. Miestą žmonės paliko, bet buvo pilna atsargų. Caras įsikūrė ant Vilniaus kalvų. Mūšis prie tilto įvertintas kaip nereikšmingas, nes didžioji lietuvių kariuomenės dalis buvo pasitraukusi, o per tiltą bėgo vargingi miestiečiai, kuriuos rusai žudė, o kitoje tilto pusėje keli lietuvių daliniai su patrankomis jį gynė. Rašo, kad „visame pasaulyje žinomas ir puikus miestas“ buvo visiškai nusiaubtas, apiplėštas ir sudegintas. Paminėta, kad paskui buvo paimtas Kaunas, Gardinas ir kiti miestai visoje LDK, išskyrus Brestą, Lechovičius, Slucką, Nesvyžių ir Senąjį Bychavą. Pažymėta, kad Lietuvoje vyravo suirutė, vieni pasidavė švedams, kiti – maskvėnams, tretieji ieškojo savo valdžios, bet nerado, kol etmonu tapo Povilas Sapiega. Toliau trumpai aprašyti švedų veiksmai Lenkijoje, Prūsijoje ir Žemaitijoje bei Semiono Urusovo žygis

prie Bresto ir puolusio į melancholiją Jonušo Radvilos „gėdinga mirtis“ Tikocine. Aprašant įvykius Ukrainoje konstatuota, kad valstybė nebūtų taip nusiaubta, jei ne gausybė savų išdavikų, niekinusių savo liaudį ir ieškojusių naudos pas priešus, dar žiauriau elgęsi su saviškiais nei priešai. Paminėta, kaip prisiekęs maskvėnams ir surinkęs bedievių gaujas Bresto vaivadaitis Stanislovas Masalskis baisiausiai plėšikavo Lietuvoje, su maskvėnų pagalba užėmė Tikociną ir išsiuntė į Maskvą paimtas vėliavas, ginklus, belaisvius ir „brangenybes, kurias rado ant mirusio etmono Radvilos kūno“ (p. 70).

1656 m. aprašymas prasideda pranešimu apie ATR pasiuntinių, vadovaujamų Petro Golinskio, atvykimą į Maskvą. Minima, kad gegužės pradžioje išvyko imperatoriaus pasiuntiniai ir buvo sutarta dėl ATR ir Maskvos derybų Vilniuje tarpininkaujant austrams. Gegužės viduryje švedų pasiuntiniams pareikšta, kad jie suimami, nes caras nusprendė paskelbti Švedijai karą. Tuo pačiu metu caras su kariuomene išvyko Rygos link pulti švedų. Gana išsamiai aprašomas maskvėnų pasiuntinybės kelias į Vilnių deryboms su lenkais ir lietuviais. Pažymėta, kad jie kartu su austrų tarpininkais į Vilnių atvyko liepos 30 d. (čia ir toliau datos pateikiamos pagal Julijaus kalendorių, kaip dienoraštyje) ir apsisusto Subačiaus ir Aštriųjų vartų gatvėse, nes jose namai nebuvo sugriauti. Rugpjūčio 4 d. atvykusiems ATR pasiuntiniams liepta apsistoti ne Vilniuje, o Nemėžyje. Derybų vieta pasirinkta pusiaukelė už Aušros vartų, tarp lentpjūvės ir Nemėžio, tam tikslui pastatytose palapinėse. Rugpjūčio 12 d. prasidėjusios derybos vyko maždaug kas 2–3 dienas ar dažniau. Jos šaltinyje gana išsamiai aprašytos, nurodant, dėl ko ginčytasi (ypač dėl karo priežasčių), kas susitarta ir įvairios kitos smulkmenos. Ypač pažymėtos austrų tarpininkų pastangos sutaikyti abi puses, nors maskvėnai juos kaltino labiau palaikant priešingą pusę. Rugpjūčio 28 d. derybos buvo laikinai nutrauktos, kad ATR pasiuntiniai sulauktų atsakymo iš savo valdovo apie galimybę svarstyti maskvėnų pasiūlymą carą rinkti ATR valdovu. Autorius pabrėžė, kad maskvėnai labai entuziastingai ėmėsi šios idėjos, bet ne iki galo suvokė ATR valdovo rinkimo sudėtingumą. Dėl prasidėjusių šalčių nuo spalio 14 d. derybos perkeltos į Chodkevičių rūmus, pusė mylios (kitoj vietoj K. Boušas mini mylią) nuo Vilniaus, aukštyne palei Nerį (tikriausiai Markučiai, tada priklausę Chodkevičiams). Susitarta dėl apsikeitimo belaisviais, bet susiginčyta dėl maskvėnų užgrobtų teritorijų grąžinimo. Spalio 24 d. pasirašytos paliaubos, o ginčytini klausimai palikti išspręsti abiejų šalių valdovams, kai caras bus renkamas į ATR sostą. Spalio 25 d. ATR pasiuntiniai surengė iškilmingą priėmimą maskvėnams ir tarpininkams Nemėžyje, o kitą dieną maskvėnai lenkus ir lietuvius bei tarpininkus iškilmingai priėmė Vilniuje. Ta proga maskvėnai „tiek daug kartų iššovė iš mūrus griaušančių patrankų ir muškietų, kad visame mieste neliko sveikų langų, o namai, kurie buvo sugriauti ir blogai atstatyti, sugriuvo“ (p. 90). Šių metų „Papildymuose“ trumpai aprašytas nesėkmingas caro vadovaujamų maskvėnų žygis prie Rygos ir jų atsitraukimas su dideliais nuostoliais, pakeliui vykdomi žiaurumai. Paminėtas sukilimas prieš švedus Žemaitijoje, kuris buvo numalšintas. Trumpai aprašyti įvykiai Lenkijoje, Estijoje ir Rusijoje.

Reikia pastebėti, kad komentuodamas Nemėžio derybas parengėjas K. Boušo dienoraščio visiškai nelygino su jau XIX a. skelbtu lenkų ir lietuvių delegacijos atstovo Kiprijono Povilo Bžostovskio dienoraščiu³ ir net nepamini jau senokai pasirodžiusios ukrainiečių istoriko J. Fedoruko puikios monografijos apie šias derybas⁴, nors tai gal ir „suprantama“ dabartinio Rusijos karo prieš Ukrainą fone.

1657 m. gana glaustai aprašyti svarbesni įvykiai Maskvoje (gaisrai, maras, varinių monetų įvedimas) bei derybos dėl caro išrinkimo į ATR sostą bei caro pasiūlymai švedams derėtis dėl taikos. „Papildymuose“ paminėtas maras Lietuvoje, Vilniuje, baisus badas, ypač maskvėnų nusiaubtose baltarusiškose žemėse, kai žmonės valgė žmones, tėvai – vaikus. Trumpai aprašyti įvykiai Lenkijoje, kai buvo išvyti švedai ir vengrai, danų ir švedų karas.

1658 m. visas pusmetis skirtas įvairių pasiuntinybių į Maskvą ir iš jos aprašymams, tarp jų ir į Varšuvą, teigiant, kad maskvėnai įvykdė (!?) savo įsipareigojimus, duotus Vilniuje, o ATR pusė Seimo taip ir nesušaukė, todėl caras siūlė naujas derybas Vilniuje. Šaltinyje minima, kad ir Brandenburgo kurfiurstas per savo pasiuntinį kvietė carą užimti per rinkimus ATR sostą, bet maskvėnai atsisakė garantuoti Prūsijos neutralumą. Atsisakyta ir austrų pasiuntinių pasiūlymo vėl tarpininkauti derybose su ATR, nes rusai „ketino vėl paimti lenkus už gerklės“ (p. 101). Gegužės mėn. į Vilnių išvyko maskvėnų derybininkai, o į Smolenską atvyko kunigaikštis Jurijus Dolgorukis, kuris turėjo žygiuoti su 40 tūkst. karių prie Vilniaus ir laukti derybų rezultatų. Derybininkams buvo nurodyta laukti ATR pasiuntinių iki rugpjūčio 5 d. ir jei šie neatvyks, grįžti atgal, o J. Dolgorukis su kitais daliniais turėjo nukariauti Žemaitiją ir taip užėmus visą LDK, priversti lenkus atiduoti carui karaliaus karūną. Liepos mėn. pradžioje, kai V. Gosievskio pasiuntinys Mikalojus Skorulskis pasiteiravo maskvėnų derybininkų, kam jiems tokia kariuomenė, jei nori derėtis dėl taikos, jam buvo atsakyta, kad Vilnius yra caro ir jis čia laiko kariuomenės tiek, kiek nori. Maskvėnai siuntė pasiuntinį pas didįjį etmoną Povilą Sapiegą, kad tas pereitų į caro pusę, bet šis šaltai atsisakė. V. Gosievskis siūlė maskvėnams derėtis su juo, nes jo įgaliojimai tokie pat kaip ir ATR komisarų. Nežiūrint pranešimų iš Varšuvos, kad pasiuntiniai atvyksta, maskvėnai, laikydamiesi caro nurodymo, rugpjūčio 6 d. išvyko iš Vilniaus, nors ATR komisarai jau buvo už 5 mylių. O J. Dolgorukis tądien su kariuomene pajudėjo Kau no link užimti Žemaitijos. Tačiau prie Minsko derybininkai gavo įsakymą grįžti ir vesti derybas; grįžti įsakyta ir J. Dolgorukiui. Kaip dienoraštyje rašo K. Boušas, „rugpjūčio 29 komisarai vėl atvyko į Vilnių ir aptiko šį miestą labai apleistą“ (p. 106). Prasidėjo įvairios pirminės derybos. Rugsėjo mėn. su savo kariais atvyko J. Dolgorukis, žygiavęs Kėdainių

³ Рукопись Бростовского, содержащая в себе дневник, веденный им на съезде под Вильною в 1656 г., *Сборник Муханова*, 2-е изд., доп., Санктпетербург, 1866, с. 483–542.

⁴ Я. Ф е д о р у к, *min. veik.*

link, ir įsikūrė ankstesnėje stovykloje Lukiškėse. ATR pasiuntinių į miestą neleido ir liepė vėl įsikurti Nemėžyje. Derybos vyko toje pačioje vietoje kaip ir prieš dvejus metus, palapinėse. Derybininkai buvo priešiški vieni kitiems, ypač – ATR komisarai, kaltinę maskvėnus sulaužius paliaubas ir įsiveržus į Žemaitiją. Per visus susitikimus taip nieko ir nesuderėta. V. Gosievskio pasiūlymu, ir po dvejonių pritarus ATR pasiuntiniams, spalio 1 d. suorganizuotas maskvėnų ir V. Gosievskio susitikimas palapinėje prie Mūrinio tilto dešiniajame Neries krante. Ši K. Boušo informacija bene vienintelė apie tokį susitikimą, nes kituose šaltiniuose esama tik užuominų. Maskvėnų paklausta, kokios privilegijos ir laisvės laukėtų LDK, jei ji atsiskirtų nuo Lenkijos ir pereitų caro globon. Maskvėnai atsakė, kad LDK ir taip jau priklauso carui, yra užkariauta didvyriškos rusų tautos ir turi laimingai likti Rusijos sudėtyje pagal jos įstatymus ir laisves. O tie, kas pereis su V. Gosievskiu į Maskvos pusę, bus gausiai caro apdovanoti. Tuo susitikimas ir baigėsi. Spalio 6 d. maskvėnai laukė lenkų ir lietuvių derybininkų palapinėje, bet šie vakare atsiuntė pasiuntinį, pranešusį, kad bijo J. Dolgorukio, nes tas nuolat jiems grasina. Spalio 8 d. derybos buvo perkeltos ties lauko keliuku į Lydą, pusė mylios už miesto. Kaip paaiškėjo, šalia buvo ir Sapiegos kariuomenė. Derybininkai riejosė toliau, paskutinį kartą susitiko spalio 9 d., bet iš abiejų pusių stovėjo priešininkų daliniai ir grasino vieni kitiems, tad derybos dėl paliaubų buvo nutrauktos. Rašoma, kad vakare V. Gosievskis siūlė maskvėnams susitikti su juo, bet šie nusigandę atsisakė ir pranešė, kad jam duotos saugumo garantijos nebegalioja, o J. Dolgorukis nepakęso jo šalia. Tą naktį J. Dolgorukis užpuolė V. Gosievskio 1500 kavalerijos dalinį ir, nors šie narsiai priešinosi, juos sumušė bei paėmė į nelaisvę apie 70 karininkų ir patį V. Gosievskį. Rašoma, kad žuvo apie 600 žmonių, tik neaišku, ar tik lenkų ir lietuvių (kitais duomenimis jų tada žuvo apie 200⁵), ar ir maskvėnų. Spalio 19 d. J. Dolgorukis su kariuomene ir pasiuntiniais išvyko iš Vilniaus ir, bijodami P. Sapiegos puolimo, traukėsi iki pat Smolensko. Gruodžio pabaigoje į Maskvą buvo atvežtas V. Gosievskis su kitais belaisviais. Jis buvo laikomas su visais ir jokių išskirtinių sąlygų neturėjo. Tų metų „Papildymuose“ trumpai aprašyta švedų pergalė Danijoje ir sudarytos tarp jų paliaubos. Pažymėta, kad lietuvių šlėktos ir Zaporizės kazokai masiškai bėgo nuo maskvėnų dėl šių žiaurumo ir nežmoniškumo. Rašoma, kad ATR pradėjo atsiiminėti savo žemes, L. Sapiega užėmė Naugarduką ir Gardiną, o Minską patys gyventojai išvalė nuo maskvėnų ir perdavė lietuvių kariuomenei. Paminėta, kad žemaičiai visą žiemą buvo apsupę Kauną, bet galiausiai buvo priversti netvarkingai atsitraukti⁶. Aprašomi įvykiai švedų užimtame Kurše, jų puldinėjimai Žemaitijoje. Juos Kurše puldinėjo V. Gosievskio dalinius perėmęs Samuelis Komarovskis.

⁵ Žr., A. Tyła, Verkių mūšis (1658 10 21), *Lituanistika*, t. 69, 2007, nr. 1, p. 25–35.

⁶ Apie tai smulkiau žr. *XVII amžiaus vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. II: 1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, sud. E. Meilus, parengė I. Gerasimova, E. Meilus, S. Žemaitis, Vilnius, 2011, nr. 373.

Aprašant 1659 m. įvykius paminima, kad vasario mėn. kunigaikštis J. Dolgorukis už pergale prie Verkių iš caro gavo 6 tūkst. talerių, daug sabalų kailinių ir sidabrinių indų už dar 1000 dukatų, taip pat 200 baudžiauninkų. Pateikiama daug duomenų apie pasiuntinybes, bet daugiausia – apie rudenines derybas su švedais dėl taikos. Jų metu maskvėnai siūlė švedams, jog šie, kad galėtų sėkmingai kovoti su lietuvių kariuomene Kurše, atiduotų rusams kuriam laikui ginti tvirtoves Livonijoje – Rygą, Taliną, Narvą ir kt. Švedai su panieka atmetė tokį pasiūlymą, tačiau buvo sutarta toliau derėtis. 1659 m. „Papildymuose“ aprašyta įdomi istorija, kad maskvėnų derybininkams su švedais vadovo Afanasijaus Ordino-Naščiokino sūnus Voinas, tėvo tuo metu paliktas vadovauti maskvėnų užgrobtoms žemėms Livonijoje. Jis su 1000 karių perėjo Dauguvą ir įsiveržęs į Lietuvą užgrobė Čedasus. Tačiau buvo apsuptas S. Komarovskio vadovaujamos lietuvių kariuomenės. Galiausiai jį iš ten išvadavo iš Maskvos atvykęs jo tėvas, kuris liepė beveik mirtinai išplakti šį protingą, gražų, garbingą ir išsilavinusį jaunuolį, mat jis be caro įsakymo ir tėvo leidimo perėjo Dauguvą „ir dėl to prarado daug žmonių, kurių kitomis aplinkybėmis jie [maskvėnai – E. M.] neskaičiuoja“ (p. 120). Dėl to jaunuolis turėjo ke turis mėnesius praleisti lovoje. Parengėjo nuomone, šis A. Naščiokino sūnaus nubaudimo aprašymas paaiškina, kodėl jis 1659–1660 m. sandūroje pabėgo iš Rusijos į ATR. Tiesa, po kurio laiko grįžo. Kaip rašoma, po S. Komarovskio mirties Žemaičių divizionui ėmėsi vadovauti Mykolas Pacas ir su lietuvių grupuotės vadu Aleksandru Polubinskiu atkovojo iš švedų visą Kuršą. Švedai prašė A. Naščiokino pagalbos, bet šis delsė, tad švedai buvo išvyti (kitais duomenimis, rusai siūlė pagalbą, bet švedai atsisakė). Kunigaikštis Ivanas Chovanskis užėmė Brestą, o Naugardukas ir Gardinas vėl pasidavė maskvėnams. Toliau aprašyti karo veiksmai tarp Švedijos ir Danijos bei Ukrainoje ir maskvėnų pralaimėjimas prie Konotopo. Paminėta, kad Piotras Dolgorukis iš Smolensko atžygiavo prie Minsko, užėmė jį ir išskerdė visus ten buvusius. Taip pat pasielgta paėmus Mstislavlį, Senąjį Bychavą ir kai kuriuos kitus miestus baltarusiškose LDK žemėse.

1660 m. pradžioje daug dėmesio skirta pasiruošimui deryboms su ATR Borisove, bet jos birželio mėn. baigėsi nesėkme, nes maskvėnai norėjo įtraukti ir kazokus, bet lenkai ir lietuviai nesutiko. Jie skundėsi ir I. Chovanskio kariuomenės veiksmais, kuri siaubė ATR, kol galiausiai buvo sumušta prie Polonkos. Tuomet baigėsi ir visi pasiruošimai deryboms. K. Boušas konstatuoja, kad rugsėjo 28 d. kautynės prie Basios baigėsi lygiosiomis. Spalio 27 d. į Maskvą atvyko Jurijaus Chmelnickio pasiuntinys su pranešimu, kad kazokai bus ištikimi carui, o lapkričio 3 d. gauta žinia, kad J. Chmelnickis susijungė su lenkais ir totoriais ir kariauja su maskvėnais. Po pralaimėjimo prie Čudnivo maskvėnai vėl pradėjo ieškoti galimybių sudaryti paliaubas. Tų metų „Papildymuose“ aprašoma, kad paėmus Senąjį Bychavą jo gynėjai ir ten subėgę žmonės caro įsakymu buvo išsiuntinėti į jų gyvenamas vietas ir nužudyti artimųjų akivaizdoje. Aprašyta, kaip I. Chovanskio kariuomenė plėšė, kankino ir žudė visose baltarusiškose LDK žemėse, ypač – paribyje

su Lenkijos karalyste. Ypač kentėjo šlėktos, į kuriuos maskvėnai žiūrėjo itin įtariai, kaip į potencialius išdavikus, todėl juos korė prie miestelių, trėmė į Sibirą ar į kitas Rusijos vietas. Jų žmonos, dukros ir vaikai išvesti į Rusiją. Galiausiai I. Chovanskis apsupo Liachavyčių tvirtovę, bet taip ir nesugebėjo jos paimti (kaip ir Nesvyžiaus), kol galiausiai lietuvių ir lenkų kariuomenės prie Polonkos privertė bėgti „šiuos žiaurios nužmogėjusius žvėris, kurie apiplėšė ir nuniokojo visą jų žemę ir surijo gausybę žmogienos“ (p. 132). Toliau aprašytos kautynės prie Basios, I. Chovanskio sumušimas prie Čerėjos ir kiti mūšiai bei įvykiai Ukrainoje. Autorius konstatavo, kad 1660 m. lenkai ir lietuviai atkariavo visą LDK, išskyrus Vilnių (nepaminėjo, kad pats miestas buvo atkovotas, išskyrus pilis) bei keletą tvirtovių Baltarusijoje.

Tarp 1661 m. įvykių paminėtos įvairios pasiuntinybės į Maskvą, ypač daug dėmesio skirta deryboms su Šv. Romos imperatoriaus pasiuntiniais. Spalio mėn. paminėta lietuvių pergalė prieš I. Chovanskį prie Kušlikovo kalvų, kai į nelaisvę buvo paimtas I. Chovanskio sūnus Piotras bei daug karininkų. Paminėta, kad gruodžio mėn. pradžioje iš ATR valdovo Jono Kazimiero gauta žinia, jog nežiūrint jo pergalės prie Glubokojės, jis pasiruošęs deryboms dėl taikos. Buvo atvykęs ir susikonfederavusios LDK kariuomenės vado Kazimiero Žeromskio pasiuntinys su laišku carui, kuriame rašoma, kad jei nori taikos, turi iš nelaisvės paleisti V. Gosievskį ir apsikeisti visais belaisviais. Paskutinę gruodžio dieną buvo nusiųsti pasiuntiniai pas konfederatus sudaryti paliaubų, bet ne caro, o I. Chovanskio vardu. „Papildymai“ pradedami aprašymu *šlovingos* lenkų pergalės prieš maskvėnus prie Kotelnikų, bet, kaip rašo K. Boušas, lenkai, kaip paprastai, nesugebėjo pasinaudoti ja, o sudarė konfederaciją prieš savo valdžią. Prie jų prisijungė ir Lietuvos kariuomenės konfederatai ir nėjo kariauti prieš maskvėnus, o tai leido šiems atsigauti. Valdovas įkalbėjo lietuvių konfederatus žygiuoti prieš artėjančią prie Vilniaus I. Chovanskio kariuomenę. Prie Kušlikovo kalvų maskvėnai buvo sumušti, prie Glubokojės prie valdovo kojų buvo patiesta 40 rusų vėliavų ir atiduota apie 600 žymių belaisvių su P. Chovanskiu. Tačiau konfederatai atsisakė žygiuoti toliau, kol nebus patenkinti jų reikalavimai, o tik gins valstybės sieną. Iš ten valdovas išvyko į Vilnių užbaigti apsiausties. Pagal K. Boušą, kai jis atvyko, maskvėnai jau buvo pasidavę. Dienoraščio autorius smulkiai aprašo pasidavimą, ypač daug dėmesio skirta D. Myšecio ypatingam žiaurumui vilniečių atžvilgiu. Apie tai autorius tikriausiai sužinojo iš vėlesnių aprašymų. Rašoma, kad dėl tokio elgesio jis buvo nusipelnęs žiaurios mirties, bet Jonas Kazimieras, atsižvelgdamas į jo narsumą ir ištikimybę savo valdovui, paskyrė galvos nukirsdinimo bausmę. Tik tai turėjo padaryti ne budelis, o kas nors kitas. Pasisiūlė D. Myšecio virėjas ir, pagal rusų paprotį, kirviu nukirsdino šeiminką. Po to jį garbingai palaidojo šv. Dvasios cerkvėje. Dar minima, kad neapsikentę maskvėnų elgesio galiausiai sukilę Mogiliavo gyventojai išžudė maskvėnų įgulą bei paprašė savo valdovo atleidimo už ankstesnę išdavystę. Šis atleido, kaip ir taip pat pasielgusiems

Dysnos gyventojams. Taip norėjo pasielgti ir polockiečiai bei vitebskiečiai, bet buvo išduoti ir daugelis išžudyti.

1662 m. pradžioje vyko įvairios pasiuntinybės į Maskvą ir į ATR derėtis dėl taikos. Lenkų ir lietuvių derybininkai du mėnesius prie sienos laukė neišsirusiančių maskvėnų. Švedų pasiuntiniai, atvykę į Maskvą su ratifikuota Kardiso taikos sutartimi, siūlėsi tarpininkauti ATR ir Maskvos derybose, bet ATR pusė atmetė pasiūlymą, nes nenorėjo jokių tarpininkų. Vasario 3 d. V. Gosievskį su kitais aukštais belaisviais karininkais priėmė caras, o kovo 9 d. visus juos išsiuntė iš Maskvos į Smolenską, kovo 27 d. iš ten paleido į tėvynę. Už tai pažadėta paleisti 5 maskvėnų aukštus pareigūnus iš lenkų ir lietuvių nelaisvės. Gegužės mėn. buvo gautas trijų ATR komisarų atsakymas, kad visi išvyko į seimą Varšuvoje ir reikia sulaukti sprendimo ten, nes visa tai atsitiko tik dėl maskvėnų nerūpestingumo. Toliau ruošta deryboms: birželio pabaigoje Smolenske buvo gauti nurodymai derybininkams dėl teritorijų nusileisti tik iki Berezinos upės. Liepos 19 d. gautas pranešimas, kad Borisovo tvirtovė atiduota lietuviams su sąlyga, kad gynėjai išeis laisvi su ginkluote. Taip ir buvo padaryta. Spalio viduryje iš Maskvos į Varšuvą išvyko maskvėnų pasiuntinys A. Naščiokinas. Turėjo vykti per Naugardą, Pskovą, Kuršą ir Vilkmergės pavieta (papildyme rašo, kad per Žemaitiją), o prie šio pavieto sienos jį turėjo sutikti ATR atstovai ir su apsauga palydėti pas valdovą deryboms. Maskvėnai siūlė pirmiausiai susitarti dėl paliaubų, o paskui derėtis dėl taikos. „Papildymuose“ daugiau kaip pusė teksto skirta V. Gosievskio ir Žeromskio nužudymo aplinkybėms. Pažymėta, kad žemaičių pulkai, vadinamasis kairysis sparnas, kurie gerbė V. Gosievskį ir laikė jį savo vadu, pasipiktino ir reikalavo dešiniųjų pasiaiškinimo.

1663 m. pradžioje maskvėnai apkaltino lietuvius, kad šie nesilaiko paliaubų ir užgrobę Usviatų tvirtovę veržėsi toliau. Pagrasinta, kad jei nesustos, tai ir maskvėnai taip elgsis. Vasarį nurodyta išlaisvinti pusę (atiduota 200) ATR Smolenske buvusių nežymių belaisvių be jokios išpirkos ar mainų ir paprašyti, kad ir ATR taip pasielgtų. ATR komisarai atsakė, kad jokios paliaubos nebuvo sudarytos, o tik tartasi dėl jų ir, kad rusai pirmi puolė. Kovo pradžioje maskvėnų derybininkams įsakyta iš Smolensko grįžti į Maskvą. Iš Maskvos buvo paleisti dar 248 belaisviai. Daug vietos skirta aprašymui, kaip maskvėnai bandė apgauti švedus, Kardifo sutarties rusiškame egzemplioriuje įrašę sau naudingus punktus. Aprašomos įvairios pasiuntinybės ir įvykiai aplinkui bei vidiniai Rusijos reikalai. Paminėta, kad birželio mėn. lietuvių kariuomenė žygiuoja Smolensko link (iš tiesų – pro Daugpilį Didžiųjų Lukų link, kaip teisingai kiek plačiau autorius rašo „Papildyme“), todėl įsakyta kariuomenei skubiai rinktis prie Smolensko. Bet liepos pradžioje pranešta, kad nei lietuvių, nei lenkų kariuomenės niekur nežygiuoja, kad ten tebėra konfederacija ir, kad valdovas žygiuoja prieš konfederatus. Aprašyti susirašinėjimai dėl derybų dėl paliaubų ir taikos tarp ATR ir Maskvos. ATR valdovas savo laiške priekaištavo carui, kad šis neteisėtai pasisavino Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą. Atsakydamas caras

parašė, kad norėdamas taikos jis leidžia Jonui Kazimierui naudoti Ldk titulą, kad tik šis greičiau pradėtų taikos derybas. Rugspjūčio pabaigoje gauta žinia, kad lietuvių kariuomenės kairysis sparnas, vadovaujamas Paco, atvyko į Oršą, todėl rusams Smolenske duotas nurodymas ruoštis. Rugsėjo pradžioje gauta žinia, kad lietuviai užėmė Krasnoje tvirtovę, todėl skubiai vėl buvo šaukiama kariuomenė prie Smolensko. Spalio 18 d. sužinota, kad Sapiegos vadovaujamas dešinysis lietuvių kariuomenės sparnas apsistojo netoli Smolensko, o apie 1000 raitelių, vadovujamų Samuelio Kmitičiaus, siaubė apylinkes prie Dorogobužo ir Viazmos link. Metų pabaigoje pateiktas karaliaus ir caro susirašinėjimas su reikalavimais ir pasiūlymais. 1663 m. „Papildymuose“ pusę vietos užima pasakojimas apie įvykius dešiniakrantėje Ukrainoje, kur prorusiškai nusiteikę kazokų vadai kovojo tarpusavyje dėl pirmenybės, kol maskvėnų padedamas išžudęs konkurentus įsitvirtino Janas Briuchoveckis. Kitoje „Papildymų“ dalyje aprašomi įvykiai LDK ir Lenkijoje: konfederacijos iširimasis, kaip M. Pacas su kairiojo sparno LDK kariuomene užėmė Krasną ir Dolugovą, o L. Sapiega su dešiniojo sparno kariuomene apsistojo netoli Smolensko. S. Kmitičiaus būrys siaubė žemes iki Viazmos.

1664 m. įvykių aprašymas dienoraštyje užima daugiausiai vietos. Sausio pradžioje į Maskvą atvyko ATR valdovo Jono Kazimiero pasiuntinys su laišku, kuriame caro prašyta iš maskvėnų nelaisvės atiduoti V. Gosievskio žudiką, kad būtų galima jį tinkamai nubausti. Caras sutiko jį paleisti su sąlyga, jei Jonas Kazimieras paleis šaulių pulkininką Ivaną Monastyriovą. Derantis su A. Naščiokinu aptarta ir galimybė derėtis dėl taikos, pasiūstas pasiuntinys su tokiu pasiūlymu. Jis grįžo tik vasario pabaigoje be atsakymo ir apiplėštas lietuvių dalinių, kurie buvo už 30 mylių nuo Maskvos. Po kelių dienų atvyko karaliaus pasiuntinys su laišku, kuriame pranešta, kad valdovas pasiruošęs su kariuomene žygiuoti prie Rusijos sienos atkeršyti už patirtas skriaudas, taip pat pasirengęs garbingai derėtis dėl taikos. Autoriaus nuomone, maskvėnai, kurie lenkus ir lietuvius jau laikė už nieką, buvo nustebę. Karalius siūlė carui atsiųsti savo pasiuntinius prie sienos, tačiau po ilgų derybų sutarta abiejų pusių derybininkams susitikti gegužės pradžioje prie Smolensko. Ten gegužės viduryje ir atvyko maskvėnų pasiuntiniai su visa svita, kurią sudarė šimtas bojarinų, du raitelių eskadronai, 2 tūkst. pėstininkų bei 12 patrankų. Abi delegacijos galiausiai susitiko birželio 1 d. Durovičiuose prie savo palapinių. Birželio 6 d. rusų derybininkai pranešė, kad caras buvo priverstas pradėti karą dėl lenkų neteisysbių ir t. t. Lenkai ir lietuviai atsakė, kad jie nesuteikė jokio preteksto ir veikė pagal sutartį, o maskvėnai pradėjo karą tik „dėl godumo, kad prisijungtų ir nukariautų svetimas žemes ir žmones“ (p. 198). Birželio 10 d. ir vėliau labiausiai ginčytasi dėl caro titulu. Galiausiai suderėta įrašyti formuluotę, jog per šį karą prie abiejų valdovų pridėti titulai yra laikini ir galutinai bus nustatyti po taikos sutarties. Birželio 22 d. maskvėnai gavo nurodymą iš Maskvos kuo greičiau baigti derybas ir vykti į Smolenską, nes J. Čerkaskis turi pulti Oršą, o ATR derybininkus įkalbėti likti vietoje, kad būtų saugiau Smolenskui ir, kad panaikinamas

anksčiau sutartas 6 mylių pločio laisvas kelias tarp Maskvos ir Vilniaus. Kitomis dienomis vėl ginčytasi, kas kaltas dėl prasidėjusio karo, ar dar galioja Polianovkos taika, ar sudaryti naują. Paskui prasidėjo derybos, kas kam turi priklausyti: maskvėnai reikalavo žemių palei Dauguvą ir Dniproją, o ATR, maskvėnams atsisakius Polianovkos taikos, – visos Maskvos valstybės, nes ji buvo atiduota Vladislavui Vazai. Po tam tikrų abiejų pusių nuolaidų liepos viduryje buvo nuspręsta padaryti trijų savaičių pertrauką ir susisiekti su savo valdovais. Rugpjūčio 8 d. derybos atnaujintos su abipusiais priekaištais: maskvėnai norėjo paliaubų, lenkai ir lietuviai norėjo taikos sutarties, o su paliaubomis sutiktų, tik jei rusai pasitrauktų iš visų užgrobtų žemių, išskyrus Smolensko ir Seversko. Maskvėnai bandė papirkti lenkus ir lietuvius sabalų kailiais, bet šie, anot autoriaus, išdidžiai atsisakė. Rugsėjo 10 d. derybos buvo baigtos, sutarus jas pratęsti 1665 m. birželio mėn. po Seimo. Po to maskvėnai grįžo į Maskvą. Tų metų „Papildymuose“ aprašyti kariniai veiksmai, vykę daugiausia Ukrainos ir Rusijos pasienyje. Paminėtas I. Chovanskio kariuomenės įsiveržimas į baltarusiškas LDK žemes ir jų nusiaubimas. Paskui jam duotas įsakymas įsiveržti Breslaujos ir Vilkmargės pavietus, Kuršą bei Žemaitiją, ir jas visiškai nusiaubti, bet jį lietuvių kariuomenė, vadovaujama M. Paco, sumušė prie Vitebsko. Rusai toliau siaubė kraštą iki Berezinos. Vėl minimas buvęs sutartas saugus pasiuntinių 6 mylių pločio kelias tarp Maskvos ir Vilniaus, kuriame įsikūrusi maskvėnų kariuomenė darė spaudimą lenkų ir lietuvių pasiuntiniams plėšdami apylinkes ir grobdami jaunas moteris ir merginas. Trumpai paminėti įvykiai Lenkijoje, prasidėjęs Seimas. Čia dienoraštis nutrūksta. Neaišku, ar autorius nebetęsė, ar perrašinėtojas nebeturėjo tęsinio.

Vertimo pabaigoje yra gana išsamios asmenvardžių su paaiškinimais ir vietovardžių rodyklės, o p. 253–423 pateikiamas dienoraščio *Tagebuch des Krieges der Russen und Polen 1654–1664* originalas vokiečių kalba.

Elmantas Meilus
(Lietuvos istorijos institutas)